

Medan männen skapar en stormakt föder kvinnorna barn

KARIN HASSAN JANSSON*

Uppsala universitet

En grundläggande tanke i de flesta genusteorier är att genus eller kön, som vi nog ska säga på svenska, är något vi gör.¹ Vi gör kön i våra vardagliga handlingar: när vi klär oss, väljer utbildning, arbetar och älskar iscensätter vi våra mer eller mindre gemensamma normer om hur människor bör uppträda som män respektive kvinnor. Kön "händer" i det vi gör och i det vi tänker, i våra idéer och normer, både de uttalade och de outtalade.

Vi tänker och agerar dock aldrig fritt utan gör kön i enlighet med en rad mer eller mindre tvingande, föränderliga och motsägelsefulla kulturella normer. En man med långt hår och målade naglar kan i ett sammanhang uppfattas som en normbrytare och kanske till och med straffas för sitt agerande medan densamma i en annan kontext beundras för att han är modemedveten och trendig.

Könsgörandet genomsyras av makt. Ibland sätter lagarna upp gränser och regler för könen. Döttrar ärvde hälften så mycket som söner på den svenska landsbygden under tidigmodern tid; kvinnor måste bära slöja i dagens Iran. Andra gånger är det mer informella regler som påverkar oss; vi vill passa in och iscensätter vår könstillhörighet på de sätt vi uppfattar som gängse. Något annat skulle uppfattas som ett normbrott och även om vi inte fängslas eller straffas kanske vi börjar uppfattas som underliga och udda vilket kan få negativa konsekvenser i våra liv. Ibland är makten bakom könsnormerna synlig, som den iranska statens lagar om kvinnors klädsel, ibland är den svårare att se, som på en arbetsplats där alla förväntas skratta åt sexistiska skämt.

* Docent i historia.

1. Se till exempel Joan Wallace Scott, *Gender and the politics of history* (New York 1988) och Judith Butler, *Undoing gender* (New York 2004).

Könsnormerna är dessutom nästan alltid sammanflätade med andra normer gällande sexualitet, klass, etnicitet och så vidare. Vissa av dem är outtalade och svårgripbara, medan andra kan stå i centrum för den politiska debatten. Såväl normerna som makten bakom dem och hur de upprätthålls och ifrågasätts är historiskt föränderligt.

Historien om Sverige är en tio timmar lång beskrivning av Sveriges historia i bild, ljud och ord. I många passager berättas den i dramatiserings av historiska händelser men handlingen förs också framåt av olika typer av experter, så kallade *talking heads*, som i sakliga och pedagogiska tonfall uttalar sig om det förflutna medan seriens ciceron, skådespelaren Simon J. Berger, rör sig fritt mellan de olika lagren i berättelsen. I allt detta finns naturligtvis också en könsdimension. Serien berättar en historia om män och kvinnor, om hur det kunde vara att vara man eller kvinna i det förflutna och den berättas av såväl kvinnor som män. I och med det gör den också kön och detta görande står i centrum för den här essän. För att möjliggöra en djupare diskussion av detta har jag valt att titta närmre på ett av avsnitten: "Stormakten Sverige, 'år 1560–1658".

En ung kvinna sitter i öppningen på en byggnad som kanske är en lada eller ett härbre. Vi får veta att det är i Bjuråker i Hälsingland vid midsommartid år 1615. Scenen ackompanjeras av finstämd musik. En ung man närmar sig. I nästa scen ligger hon och han bredvid varandra på en bädd av halm inne i byggnaden. Solljuset strilar in, de ler och nojsar med varandra, programmakarna lyckas skapa en bild av ung, oskuldsfull och hoppfull kärlek. Även om kvinnan såg ut att ha väntat på mannen är ingen av dem mer aktiv än den andra när de ligger i ladan. Båda kastar förstulna blickar mot varandra och de söker tafatt och trevande varandras händer.

Scenen bryts när Simon Berger dyker upp utanför ladan. Avsnittets titel – Stormaktstiden – annonseras och stämningen ändras med hjälp av både musik och bild. Musiken är nu mer dramatisk och ödesmättad och vi förflyttas till något som kan ses som 1500-talets version av maktens korridorer. I centrum för såväl historien som bilden ställs Erik XIV som ska ta över efter Gustav Vasa. En ensam välklädd ung man står vid liket av sin döde far i en slottssal och sitter sedan vid ett bord och bläddrar i en bok. Experterna och Simon Berger talar nu om Sverige, om ett rike i ordning, om dess geografiska utsträckning och om Eriks ambitioner.

Han vill skapa ett nytt rike, han vill inte ha sin pappas gamla krona, han låter tillverka nya riksregalier. Ackompanjerade av pampig musik, låter de oss få veta att han skapar en ny sorts stat.

Avsnittet karaktäriseras i sin helhet av den här typen av rörelser mellan socialhistoriskt präglade episoder och gestaltningar av sådant som skedde på den rikspolitiska nivån. Kvinnor syns – föga förvånande – mer i de socialhistoriska delarna och män dominerar tydligt i den politiska historien.

Jag har roat mig med att räkna antalet satser i avsnittets narrativ där människor gör något; det vill säga där de står som subjekt. Avsnittet har 132 satser med namngivna män som subjekt. Det är Erik XIV, hans maktlystna bröder, Axel Oxenstierna, lejonet från Norden och en rad andra kungar tillsammans med en enda man från folket; Lasse som fälls för hor och pryglas inför en skräckslagen folksamling. Först en dryg halvtimme in i avsnittet stöter jag på den första satsen med en namngiven kvinna som subjekt. Det är drottning Kristina – hon som aldrig får återse sin far när han ger sig ut i det trettioåriga kriget. Faktum är att drottning Kristina utgör subjekt i samtliga 23 satser med en namngiven kvinna i subjektsposition. I 35 satser står ett kollektiv av män som subjekt, exempel är "soldater" och "präster". I nio satser hittar vi kollektiv av kvinnor som subjekt. Ett exempel är ordet "hjälpkvinnor" som syftar på kvinnor som bistår vid förlossningar, ett annat är "oskulder" som används om kvinnor i ett inslag om bröllopsseder. Könsneutrala kollektiv som "folket", "svenskar" och "svedjefinnar" står i subjektsposition i 56 satser. Totalt står alltså män som subjekt i 167 satser, kvinnor i 32 och kollektiva subjekt, som sannolikt innefattar båda könen, i 56 satser.²

Räkneoperationen gör det tydligt att de som ges subjektstatus i avsnitt sex av Historien om Sverige framför allt är män. Kvinnor står i subjektsposition i drygt tolv procent av satserna som räknats. När *Dagens Nyheter* granskade läroböcker i historia år 2015 kom de fram till att kvinnor utgjorde 13 procent av de individer som namngavs.³ Larmrapporten kanske gav förlagen en tankeställare för när samma tidning gjorde en uppföljande undersökning år 2024 var andelen 27 procent.⁴ Jag har inte

2. Satser med "man" som subjekt har uteslutits om det inte är tydligt att "man" används som synonym till en nyss nämnd grupp namngivna eller icke namngivna individer.

3. "Kvinnorna saknas i skolans historieböcker, *Dagens Nyheter* 2015-01-15.

4. "Fler kvinnor i skolans historieböcker – men männen dominerar", *Dagens Nyheter* 2024-01-27.

räknat namngivna kvinnor och män, utan satser med människor i subjektposition, men resultaten går ändå i linje med varandra.⁵

Vad gör de då, de många männen och de få kvinnorna som tillskrivs subjektivitet och syns i bild i det sjätte avsnittet av *Historien om Sverige*? Ja, männen – kungarna och Axel Oxenstierna – leder och organiserar landet. De organiserar statsförvaltningen, utmanar varandra i kampen om kronan, leder arméer och gör djärva militära framstötter över frusna sund. Men de dör också i stora skaror, allmogens män av sjukdomar på kasernerna och krigarkungen i dimma på slagfältet. Män löser också samhällsproblem. Oxenstierna skapar en effektiv statsapparat, prästerna listar befolkningen för att underlätta utskrivningen av soldater och biskop Angermannus tar krafttag mot den grasserande omoralen. De ordnar en huvudstad. Män ur folket skrivs ut till soldater men några köper sig fria och andra smiter undan genom självstympning. Män i bild spelar nyckelharpa, uppvaktar kvinnor och gifter sig. I scen efter scen ser vi dem också lämna landet och ta farväl av sina familjer.

De manliga regenterna styr, strider och dör alltså både i ord och bild. Scener med män som verkar rådgöra med varandra och hanterar olika typer av dokument återkommer. Den kvinnliga regenten syns i en liknande scen tillsammans med kusinen Karl Gustav när de – som barn – lärs upp i regeringskonsten av rikskanslern. I såväl text som bild gör Kristina annars mest andra saker. Hon gynnar kulturlivet och sätter Sverige på den europeiska kulturella kartan. Och hon dansar; i fyra av 23 satser där hon står som subjekt dansar hon. Men hon gör också annat: hon vill inte gifta sig, hon abdikerar, konverterar och chockar svenskar. Lejonparten av den tid hon syns i bild dansar hon.

De icke namngivna kvinnorna tillhör allmoget och står som subjekt i nio fall. Det är så få att jag kan räkna upp alla. Tonårsdöttrar hade sina sovplatser i uthus och lador (1) och där tog de emot de unga män som uppvaktade dem (2). Dessa kvinnor blev ibland gravida (3) men bara den kvinna som var oskuld fick bära socknens vackra brudkrona vid vigseln (4). Om hon inte var oskuld fick hon inte bära den (5). Sedan handlar det om förlossningar. För många kvinnor var barnafödandet det sista de gjorde i livet (6). Vissa kvinnor hjälpte till vid förlossningar (7). Deras kunskaper förklaras med att de hade erfarenhet av att själva föda barn

5. Se även Emma Severinssons *"Historien om Sverige – att förmedla tusentals år av historia i bokform"* i detta häfte av *Historisk tidskrift* (144:4) s. 812–813 (reds. anm.).

(8) eller hade bistått vid andras förlossningar (9). Bilderna ger ungefär samma intryck. I de scener där kvinnor placeras i centrum gör de i princip tre saker: de inleder en romantisk relation; de föder och sköter barn och de säger adjö till sina makar och söner. I ytterligare några scener finns kvinnor som arbetar med jordbruk tillsammans med män.

Det är alltså så här programmakarna gör kön i sin berättelse om Sveriges historia. Stormaktsmannen representeras främst av mäktiga män som agerar myndigt i toppen av stat och kyrka. De får skapa en effektiv stat och göra Sverige till en europeisk stormakt medan den mäktiga kvinnan introduceras när hon lämnas av sin far. I serien iscensätts den kvinnliga regenten sedan i en lång scen där hon dansar fram sitt beslut att inte gifta sig. Allmogemännen representeras i detta avsnitt framför allt av ovilliga soldater som dör i stora mängder men också av män som uppvaktar kvinnor, ligger runt och pryglas för sina synder. Allmogekvinnorna ges framför allt passiva roller som uppvaktade, gravida och lämnade. När avsnittets många farväl-scener regisserats har någon bett kvinnorna gråta och männen att agera beskyddande.

Här kan och bör man stanna upp och fråga sig om programmakarna hade något alternativ. Såvitt vi vet var det ju nästan bara män som styrde stat och kyrka. Det var onekligen män som dog i tusental i kriget och endast kvinnor födde barn. Ja, så var det men vi vet också att könsens arbets- och ansvarsområden inte var så rigida. Kvinnor drev små och stora jordbruk, skötte handel och industrier och många adliga kvinnor deltog i det politiska livet även om de inte tog plats i riksdag eller riksråd.⁶ Den sexuella rollfördelningen mellan könen och makesökningspraktikerna var inte heller så låsta. Män var inte alltid så kyska som i seriens dramatiseringar och kvinnor inte bara objekt för mäns uppvaktning utan de

6. Se t.ex. Anders Florén, *Genus och producentroll: Kvinnoarbete inom svensk bergshantering, exemplet Jäders bruk 1640–1840*, Uppsala 1995; Svante Norrhem, *Kvinnor vid maktens sida: 1632–1772* (Lund 2007); Svante Norrhem, *Ebba Brahe: Makt och kärlek under stormaktstiden* (Lund, 2007); Anu Lahtinen, "In Defence of the Absent King: Baroness Ebba Stenbock and the Fight for King Sigismund, 1597–1599", *Scando-slavica* 68:2 (2022) s. 286–300; Anna Nilsson Hammar & Svante Norrhem, "Knowing How: Estate Management, Practical Knowledge, and Agency among Aristocratic Women in Early Modern Sweden", *Early modern women* 17:2 (2023) s. 328–353; Catharina von Berchner, *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon* (artikel av Linus Karlsson), <www.skbl.se/sv/artikel/CatharinavonBerchner>, hämtad 2024-08-13 och Elisabeth Bröms, *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon* (artikel av Stefan Nilsson), <www.skbl.se/sv/artikel/ElisabethBroms>, hämtad 2024-08-13.

sökte själva aktivt både sexuell njutning och framtida makar.⁷ Känslor var inte förbehållna kvinnor utan kopplades även till män och manlighet.⁸ Den historiska litteraturen tillhandahåller gott om alternativ och exempel på hur stormaktstidens människor levde sina liv som män och kvinnor.

I vissa avseenden är det tydligt att de som står bakom Historien om Sverige försökt undvika en alltför mansdominerad historieskrivning. De har exempelvis vinnlagt sig om att casta expertrollen med ungefär lika många kvinnor som män och i de första avsnitten synliggörs kvinnor ovanligt ofta i seriens dramatiseringar. Samtidigt visar den genomgång jag gjort av seriens sjätte avsnitt att programmakarna i andra avseenden valt att framställa dåtidens män och kvinnor på ett synnerligen ensidigt sätt.

Jag inledde denna essä med att skriva att kön är något som görs. I Sveriges televisions största historiesatsning någonsin gör programmakarna kön på ett sätt som varken speglar dagens kunskap om tidigmoderna genusrelationer eller matchar dåtidens normer. Hur deras görande förhåller sig till 2020-talets maktordningar, normer och föreställningar om kön är en annan minst lika intressant fråga. Kanske behöver vi idag en bild av det förflutna där det var enklare att göra kön, en historia där män skapade stormakten Sverige medan kvinnorna var hemma och födde barn.

7. Se t.ex. Inger Lövkrona, "Suktande pigor och finurliga drängar: Erotisk folklore och konstruktionen av kön i det förindustriella Sverige", i Inger Lövkrona, Lena Martinsson & Britta Lundgren (red.), *Åtskilja och förena: Etnologisk forskning om betydelser av kön* (Umeå 1996); Marie Lindstedt Cronberg, *Synd och skam: Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880* (Lund 1997); Malin Lennartsson, *I säng och säte: Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland* (Lund 1999); Jonas Liliequist, "Om vidsynta äkta män och ömsinta älskare i 1740-talets Norrland", i Claes Ekenstam, Thomas Johansson & Jari Kuosmanen (red.), *Sprickor i fasaden: Manligheter i förändring* (Hedemora 2001); Karin Hassan Jansson, *Kvinnofrid: Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800* (Uppsala 2002).

8. Se t.ex. Claes Ekenstam, "Rädd att falla: Gråtens och mansbildens sammanflätade historia", i Anne Marie Berggren (red.), *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv* (Stockholm 1999); Jonas Liliequist, "Morsgrisar och kärlekspiltar i barockens krigs och duellretorik – en studie i (o)manlighet", *Kulturella perspektiv* vol. 32 (2023).